

TEKİT

fi ma'rızî'l-medh" (övgü sunumlu yergi) adını verdiği türü "dışı övgü, içi yergi" veya "övgü izlenimi veren yergi ifadeleri" diye açıklamıştır. Birkaç beyitte gerçekleşen bu sanatta ilk beyit veya beyitler bağımsız olarak değerlendirildiğinde tam övgü bildirmelerine karşılık hicve hazırlayıcı öncüllerden sonra gelen bu kısımlar birlikte ele alındığında yergi hissedilmektedir. Abdüsamed b. Muazzel veya Ebû'l-Umeysil'in dilinde tutukluk bulunan ünlü şair Ebû Temmâm hakkındaki beyitleri gibi:

“يأينبي الله في الشء / ر و يا عيسى بن مريم
“Ey şiiirin peygamberi, şiiirin İsâ'sı! Sen Allah'ın yarattıkları içinde en büyük şairlerdensin, ama konuşmadığın sürece” (*Tahrîrû't-Taħbîr*, s. 550-552). Ayrıca örnekte farkedilen alayvari övgü rengi de yergiyi pekiştirmektedir. Batalyevsi'nin çokluk ifadesi sûretinde azlık (hiçlik) anlatan, “teksir sûretinde taklîl” adını verdiği hiçlik anlatan yergi ifadeleri de ilk türe benzemektedir: “كم بطل” “...! كم ضيف نزل عليه!...! (Kaç yiğit öldürmüş! Kaç konuk ağırlamış!) (*el-İnşâf*, s. 104-105).

Terdîd, tekrar, nihayet tekrarı, sadaret tekrarı, mugayir tekrarı, genelin ardından özelin anılması, iktibas, tazmin, mezheb-i kelâmî, tecrîd, tecâhül-i ârif gibi bedî türlerde de pekiştirme ihtiva eder veya pekiştirmeli anlatım hedeflenir.

BİBLİYOGRAFYA :

Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “vkd” md.; *Lisânü'l-‘Arab*, “ekd”, “vkd” md.leri; Hafî b. Ahmed, *Kitâbü'l-‘Ayn* (nşr. Mehdî el-Mahzûmî – İbrâhîm es-Sâmerrâî), Beyrut 1408/1988, V, 397; a.mlf., *el-Cümel fi'n-naħv* (nşr. Fahreddin Kabâve), Beyrut 1405/1985, s. 256, 315; a.mlf., *el-Huruf ve'l-edevât* (nşr. Hâdî Hasan Hammûdî), Muskat 1428/2007, s. 363, 396, 491, 505; Sibeveyhi, *el-Kitâb* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1403/1983, I-III, tür.yer.; Müberred, *el-Mukteḍab* (nşr. M. Abdülhâlik Uzeyme), Beyrut, ts. (Âlemü'l-kütüb), I-IV, tür.yer.; İbnü'l-Mu'tez, *el-Bedî'î* (nşr. M. Abdülmün'im el-Hafâcî), Beyrut 1410/1990, s. 158; Hâtimî, *Hilyetü'l-muḥâḍara* (nşr. Ca'fer el-Kettânî), Bağdad 1979, I, 162; İbn Cinnî, *el-Haṣâ'iş* (nşr. M. Ali en-Neccâr), Kahire 1371-76/1952-56, II, 442 vd.; Ebû Hilâl el-Askerî, *Kitâbü's-Sinâ'ateyn* (nşr. Müfid M. Kumeyha), Beyrut 1404/1984, s. 459-460; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-‘Umde* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1353/1934, II, 45-47; Abdülkâhîr el-Cürçânî, *Delâ'ilü'l-‘icâz* (nşr. M. Reşîd Rızâ), Beyrut 1415/1994, s. 87-94, 100, 208 vd.; Batalyevsi, *el-İnşâf* (nşr. M. Rıdvân ed-Dâye), Dimaşk 1403/1983, s. 104-105; Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-‘ulûm* (nşr. Naîm Zerzûr), Beyrut 1407/1987, s. 170, 171, 189, 202, 268, 423; İbnü'l-Hâcib, *el-İzâh fi şerhi'l-Mufaṣṣal* (nşr. İbrâhîm M. Abdullah), Dimaşk 1425/2005, I, 411-414; İbn Ebû'l-İsba', *Tahrîrû't-Taħbîr* (nşr. Hifnî M. Şeref), Kahire 1383, s. 133-134, 233-238, 253-259, 375-376, 550-552; a.mlf., *Bedî'u'l-Kur'ân* (nşr. Hifnî M. Şeref), Kahire 1392/1972, s. 49-50, 96-97, 151; Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'l-*

Kâfiye (nşr. Yûsuf Hasan Ömer), Tahran 1398/1978, II, 357-375; *Şürûhu't-Telḥîş*, Kahire 1937, I, 366-373; IV, 386-397; Ebû Amr Muhammed b. Muhammed et-Tenûhî, *el-Akṣa'l-ḳarib fi 'ilmi'l-beyân*, Kahire 1327, s. 346; Yahyâ b. Hamza el-Alevî, *et-Tirâzü'l-mütezâmmîn li-esrâri'l-belâga* (nşr. M. Abdüsselâm Şâhin), Beyrut 1415/1995, s. 287-293, 464-465; İbrâhîm b. Mûsâ eş-Şâtibî, *el-Maḳâsidü's-şâfiye fi şerhi'l-Hulâsati'l-Kâfiye* (nşr. Abdülmecîd Katâmiş), Mekke 1428/2007, V, 2-38; Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 391, 402-422, 493; Besyûnî Abdülfettâh Besyûnî, *'İlmü'l-bedî'*, Kahire 1408/1987, s. 103-109; Ahmed Matlûb, *Mu'cemü'l-muṣṭalahâti'l-belâgiyye ve teṭavvürühâ*, Beyrut 1996, s. 239-244. İSMAIL DURMUŞ

TEKKE

Bir şeyhin yönetiminde
tasavvuf eğitiminin
verildiği mekân.

Osmanlı Türkçesi metinlerinde **tekye** şeklinde yazılıp günümüzde **tekke** olarak kullanılan kelimenin kökeni hakkında kesin bilgi yoktur. Yapısı “oturmak, yaslanmak” anlamında **vekee** kökünden geldiğini düşündürmekte, ayrıca Arapça'da “asâ, dayanak” mânasında **tükee** kelimesi bulunmaktaysa da klasik Arapça sözlüklerde tekye kelimesine yer verilmemesi Arapça olduğuna dair görüşü zayıflatmaktadır. Çağdaş Arap sözlükçülerinden Muhammed Adnânî bu kelimenin Arapça'dan alınıp tekye biçiminde Türkçeleştirildiğini belirtir. *el-Mu'cemü'l-vasi'î*'te de herhangi bir açıklama yapılmadan tekye Türkçe diye kaydedilmiştir. Kelimenin aslının Farsça “post” anlamındaki tekke olduğu da ileri sürülmektedir. Ancak Farsça metinlerde tekke kelimesine rastlanmamakta, bunun yerine **dergâh** ve **hankâh** kullanılmaktadır. Arapça kurala göre **tekâyâ** şeklinde çoğulu yapılan tekke Osmanlı Türkçesi'nde XV. yüzyıldan sonra kullanılmaya başlanmış olmalıdır.

İslâm medeniyetinin temel kurumlarından olan cami, medrese ve tekke Asr-ı saâdet'te Mescid-i Nebevî çatısı altında fonksiyonlarını icra etmiş, Mescid-i Nebevî'deki ilmî, içtimaî, askerî işlevler tarihî süreç içerisinde bağımsız kurumlar haline gelmiştir. İlk tekkenin nerede ve ne zaman kurulduğu hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Hâce Abdullah-ı Herevî'nin *Ṭabakâtü's-şâfiyye*'sine ve Abdurrahman-ı Câmî'nin *Nefeḥâtü'l-üns*'üne göre ilk tekke II. (VIII.) yüzyılda Filistin'in Remle beldesinde inşa edilmiştir. İbn Teymiyye ise ilk tekkenin aynı yüzyılda Basra'nın Abadan bölgesinde yapıldığını söyler. İslâm dünyası bir taraftan Bağdat'tan Bu-

hara'ya, diğer taraftan Kahire'den Kurtuba'ya (Cordoba) doğru genişlerken ilmî, fikrî ve siyasî yapılanmasını da ihtiyaçlara göre şekillendirmiştir. Tefsirden felsefeye kadar bütün ilimler medreselerde okutulmuş, tekkeler daha ziyade toplumun mânevî ve ahlâkî açıdan eğitilmesine yönelik esaslar üzerinde yoğunlaşmıştır. İlk tekkeler basit bir oda ve küçük bir mekândan ibaretti. Zamanla değişik mimari özellikler kazanan ve çok farklı birimleri içine alan tekke yapıları ortaya çıkmıştır. Tekkeler değişik zamanlarda ve değişik coğrafyalarda “zâviye, hankah, dergâh, ribât, âsî-tâne, buk'a, imaret, düveyre, savmaa, mihrap, tevhidhâne, harâbat” gibi isimlerle anılmıştır. Mescid ve medrese kelimeleri de bu anlamda kullanılmıştır. Bazan tarihatın merkez tekkesi için âsî-tâne terimi tercih edilirken bazan da Mevlevîlik'te olduğu gibi büyük mevlevîhanelere âsî-tâne, küçüklerine zâviye adı verilmiştir. Kâdirîhâne, Gülşenîhâne, Kalenderhâne, Mevlevîhâne gibi bağlı bulunduğu tarihatın ismini alan tekkeler de vardır. Büyük şehirlerde ve kervan yolları üzerinde inşa edilen tekkelerde tasavvufî eğitimin yanında han, imaret ve kervansarayların gördüğü hizmet de yürütülmekteydi. Tekke mensupları sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı güçlendirirken devlet yöneticileriyle yakın ilişkiler kurmuştur.

Tekkelerin mânevî havası ve iç düzeni tasavvuf eserlerinde ayrıntılarıyla ele alınmıştır. Mahkeme sicilleri, vakfiyeler, tarih kitapları ve özellikle seyahatnâmelerde tekkelerin fizikî ve malî yapıları hakkında aydınlatıcı bilgiler bulunmamaktadır. Tekkelerin tarihi, âdâb ve erkânı hakkında en eski ve en önemli eser, Şeyh Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr'ın (ö. 440/1049) menkıbelerini ihtiva eden ve torunu Muhammed b. Münnevver tarafından kaleme alınan *Esrârü't-tevhîd*'dir. Şehâbeddin es-Sühreverî *'Avârifü'l-ma'ârif*'inin on üç ve on beşinci bölümlerini tekkelere ayırmış, Nûr sûresinin bir âyetinde (24/36) geçen “ev” kelimesi ve Tevbe sûresindeki (9/108) “mescid” ile ribât ve tekkeler arasında ilişki kurmuştur. İbn Cübeyr'in ve İbn Battûta'nın seyahatnâmeleri tarihatların oluşmaya başladığı dönemde yazılan ve tekkelere dair bilgi veren iki önemli kaynaktır. Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'sinde Osmanlı dönemi tekkeleriyle ilgili önemli bilgiler vardır. Bu tür bilgilerden tekkelerin ziraata elverişli geniş araziler üzerinde kurulduğu, zengin vakıflarla desteklendiği, sofa, odalar, mescid, hamam, değirmen, ab-

desthane, mutfak, ambar, kütüphane, misafirhane, ahır, bağ bahçe gibi birimlerinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Vakfiyelerde yer alan görevli isimleri (kapıcı, aşçı, değirmenci, bulaşıkçı, kilerci, ambarcı, kayyım, helvacı, ferrâş, çerâğî, kâtip, imam, müezzin, zâkir, virdhan, hatimhan, aşırhan, derviş vb.) tekkelerdeki çeşitli hizmetlere ışık tutmaktadır.

Genellikle tekkeler şeyh ve müridler veya padişah ve yöneticiler tarafından yaptırılmıştır. Bazan şeyhin kendi mütevazi imkânlarıyla kurulan tekke mürid ve muhiblerin yardımlarıyla gelişir, vakıf imkânlarının artmasıyla hizmet alanları çoğaldı. Maddî imkânları yetersiz kalan birçok tekke tarih sahnesinden çekilirken tekke şeyhinin ünü bazan küçük tekkelerin parlak bir dönem yaşamasına vesile olmuştur. Devlet yöneticilerinin tasavvufa bakışı tekkelerin sayısını doğrudan etkilemiştir. Tarikatların müstakil teşekkül halinde ortaya çıktığı Selçuklular döneminden önce kurulan tekkelerin belli bir tarikata aidiyeti söz konusu değildir. XIII. yüzyıldan sonra tekkeler muayyen bir tarikatın faaliyet merkezi şeklinde kurulmaya başlanmış ve giderek yaygınlaşmıştır. Tarikat kurucusunun türbesinin bulunduğu tekkeler genellikle o tarikatın merkez tekkesi kabul edilmiştir.

Tekkeler şeyh tarafından yönetilir. Tekkenin yönetim esaslarını tasavvuf gelenekleri ve şeyhin tavır belirler. Vakıf geleneğinin yaygınlaşmasıyla birlikte vakfiye metinlerinde yer alan şartlar o tekkenin idaresine yön vermiştir. Vakfiyelerde tekke şeyhliğinin babadan oğula intikal eden bir görev şeklinde tesbiti, yetkin ve yeterli olmayan şeyh evlâdının ortaya çıkardığı problemler ve post kavgaları tasavvuf hayatının itibar kaybetmesinde önemli rol oynamıştır. Tarih boyunca devlet yöneticileri genellikle tekke şeyhi tayinlerine karışmamış, ancak gerekli durumlarda tekkenin yönetimine müdahale etmiştir. Osmanlı döneminde bu uygulamanın en çarpıcı örneği, 1826'da yenicevriye kaldırılmasıyla birlikte yasaklanan Bektaşîliğe ait tekkelere yapılan şeyh tayinlerinde görülmektedir.

İslâm fetihleriyle birlikte üç kıtada faaliyet gösteren tekkeler çoğu zaman müstakil bir kurum halinde hizmet verirken bazan birçok kurumu barındıran külliyelerin içinde yer almıştır. Sohbet, ibadet, muhabbet ve hizmet merkezli dinî hayatı esas alan tekkelerde en üst düzeyde coşku ve heyecan âyin merasimlerinde, en hüzünlü zamanlar muharrem ayında düzen-

lenen ihtifallerde yaşanmıştır. Bazan farklı alanlarda hizmet veren kurumlara tekke veya zâviye adı verilmiştir. Meselâ cüzamlıların tecrithânesine "miskinler tekkesi", okuların tâlimgâhına "okular tekkesi" denilmiştir. Tekkeler mânevî, sosyal ve kültürel birçok hizmeti kendi çatıları altında yürütmüştür. Hiçbir ayırım yapılmadan herkese hizmet verilen tekkeler de bazan çok uzak diyarlardan gelen hemşerilere de hizmet sunulmuştur. XIV. yüzyılda Tarsus'ta kurulan Türkistan zâviyeleriyle muhtelif şehirlerde faaliyet gösteren Özbekler, Hindîler tekkesi bunun örneklerindedir.

Tekkeler daha çok kurucu şeyhlerin istediği mekânlarda inşa edilmiştir. Bazı tekkeler devletin iskân politikasına uygun yerlerde kurulmuş ve devletçe desteklenmiştir. Böyle bir görevle tesis edilen tekkeler tasavvuf eğitiminin yanı sıra güvenlik ve ticaret gibi konularda da hizmet vermiştir. Anadolu ve Balkanlar'da Erenköy, Veliköy, Tekkeköy, Dedeköy, Tekkekızılar, Tekkeyencesi, Tekkekaya gibi köy isimleri buraların dervişler tarafından kurulduğuna işaret etmektedir. Konya Seydişehir'de görüldüğü üzere çok uzak diyarlardan gelip bir şehri kurmakla görevlendirilen Seyyid Hârûn gibi müridler de vardır. Tasavvuf erbabı fethedilen yerlerde tekkeler inşa edip bölgedeki toprakları insanların gönülleriyle birlikte ihya etmiştir. Elde edilen ürünleri konuklara ikram eden tekkeleri devlet vergi muafiyeti tanıyarak desteklemiştir. Bu hizmetler ihtidâ olaylarının en önemli sebeplerindedir. Sakin yerlerde kurulan, tevekkül ve teslimiyetle mânevî cihadın, gönül yolculuğunun yapıldığı tekkelerde gerektiğinde savaşa katılan dervişler yetişmiştir.

Bir kısım tekke vakfiyelerinde tekke şeyhinin aynı zamanda müderris olmasının şart koşulması tekkelerin bazan medrese görevini üstlendiğini göstermektedir. Bu durum tekke-medrese, zâhir-bâtın tartışmalarının mâkul bir seviyede gerçekleşmesini sağlamıştır. Medreseler dinin ilim boyutunu temsil ederken tekkeler duyu yönünü güçlendirmiş, şiir ve mûsikinin yardımıyla ruha coşku veren zikir meclisleri tekkelere farklı bir atmosfer kazandırmış, bu hal ilâhî aşk ve muhabbeti doğurmuştur. Tekkeler şiir ve mûsiki başta olmak üzere güzel sanatlar alanında önde gelen kurumlardır. Şiir ve mûsikinin büyük ustalarının tekkelerde yetişmesinin sebeplerinden biri zikir meclisleri, âyin merasimleri, bu merasimlerde okunan ilâhilerdir.

Tekke tarihinde önemli bir konu da buralarda kurulan kütüphanelerdir. Çeşitli ilim dallarıyla ilgili eserleri ihtiva eden bu kütüphanelerin bir kısmı, zamanımızda İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi başta olmak üzere çeşitli şehirlerde hizmet vermeye devam etmektedir. Tarikatlara göre değişen derviş kıyafetleri, tekke yemekleri ve tarikat folkloru ayrı bir araştırmayı gerektirecek kadar zengin malzemeye sahiptir. Öte yandan tekkeler birçok kitabın müridlerin rehberliğinde okunduğu eğitim kurumlarıdır. Vakfiyeler ve diğer belgelerden anlaşıldığına göre müridlerin günlük dua ve evrâd kitaplarından başka Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin *Meşnevî'si*, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin *Fuşûşü'l-ĥikem'i*, İbn Atâullah el-İskenderî'nin *el-Ĥikem'i*, Ebû Tâlib el-Mekki'nin *Kütü'l-kulûb'u*, Gazzâlî'nin *İhyâ'sı*, Abdurrahman-ı Câmî'nin *Nefehâtü'l-üns'ü* başta olmak üzere Arapça ve Farsça birçok eser tekkelerde okunmuş ve şerhedilmiştir. Sadece *Meşnevî'yi* okuyup şerhetmek için XIX. yüzyılda İstanbul'da dârülmesnevî adıyla bir kurum oluşturulmuştur. Yûnus Emre'nin şiirleri, Eşrefoğlu Rûmî ve Niyâzî-i Mısıri'nin divanları, Süleyman Çelebi'nin *Mevlid'i*, *Müzekki'n-nüfus*, *Muhammediyye*, *Ferahu'r-rûh*, *Ma'rifetnâme*, *Minhâcü'l fukarâ* gibi Türkçe eserler de buralarda okunmuş, okutulmuş ve şerhedilmiştir. Böylece tekkeler İslâm medeniyetinin üç temel dilinin eğitim ve öğretimine katkı sağlamıştır.

Ayrı mezheplere ve ırklara mensup İslâm ülkelerinde kurulan tekkeler yaygın biçimde faaliyet göstermiş, ayrı mezheplere mensup müridler aynı tarikatın müridine bağlanmış. Bazı zâhir ulemâsının tasavvufa muhalif olması bu geleneği ortadan kaldıramamıştır. Hemen her tarikata ait birçok tekkenin faaliyet gösterdiği Osmanlı topraklarında devlet yöneticileriyle tekke mensupları arasındaki ilişkiler dikkat çekicidir. Osman Gazi'nin bir tekke şeyhi olan Edebâli ile alâkası, Orhan Gazi tarafından 1331'de İznik'te açılan ilk medresenin başına *Fuşûş* şârihi Dâvûd-i Kayserî'nin getirilmesi, Yıldırım Bayezid'in Emîr Sultan, Fâtiḥ Sultan Mehmed'in Akşemseddin'le ilişkileri, kuruluş safhasında olan devletle tekke mensupları arasındaki bağa işaret etmektedir. Bu olumlu ilişkiler genellikle daha sonra da sürmüştür. Öte yandan devlet tekke ve tarikatlara karşı genellikle eşit uzaklıkta durmuş, siyâsî otorite ile ters düşen tarikatlara bağlı tekkeler sürekli gözlem altında tutulmuştur. Dervişler umumiyetle siyasal konula-

TEKKE

ra ilgisiz kalırken siyasîlerle yakın münasebet kuran sûfiler de vardır. Yöneticilerin kararlarına karşı çıkan dervişler de olmuştur. Tekke hayatının bazı yönlerine muhalefet eden, tekkeleri bid'at eseri veya İslâm dışı sayan kimselerin görüşleriyle bir kısım devlet yöneticilerinin fikirlerinin aynı noktada buluşması tekkelerin sert tedbirlerle karşı karşıya gelmesine yol açmıştır. Bu durumun Osmanlılar'da en meşhur örneği Kadızâdeliler-Sivâsiler tartışmasıdır. Bu tartışmalar neticesinde XVII. yüzyılda İstanbul'da yirmi yıla yakın bir süre sesli zikir meclisleri yasaklanmıştır.

İstanbul Ahkâm Defteri'nde yer alan 1208 (1793) tarihli belgeye göre tekkelerin açılışı devletin kontrolünde idi. 1812'de tekke vakıflarını denetim altına alan Osmanlı Devleti, 1866'da şeyhülislamîliğe bağlı biçimde oluşturduğu Meclis-i Meşâyih'i tekkelerin yönetiminden sorumlu tutmuştur. 9 Şevval 1336 (18 Temmuz 1918) tarihli *Takvîm-i Vekâyi*'de yayımlanan Meclis-i Meşâyih Nizamnâmesi'yle İstanbul'daki tekkelerin idaresi Meclis-i Meşâyih'e, taşradakilerin idaresi müftülerin başkanlığında kurulacak Encümen-i Meşâyih'e verilmiştir. Tekkeleri resmî ve hususi şeklinde iki gruba ayıran bu nizamnâme ile asırlardır süregelen malî özerklikle birlikte idarî özerklik de sona ermiş, tekkeler merkezî bürokrasinin denetimine girmiştir. Nizamnâmenin gereği olarak yayımlanan bir dizi tâlimatnâmede şeyh ve dervişlerin yetiştirilmesinden bu kurumların teftişiyle temizliğine varıncaya kadar birçok konu tesbit edilmiştir. İslâm dünyasında tarikatlara göre tekkelerin sayısı konusunda herhangi bir istatistik bilgisi bulunmamaktadır.

Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele için 1919'da faaliyete başladığı zaman Anadolu'nun muhtelif şehirlerinde bulunan tekke şeyhlerine mektuplar yazmıştır; bunlardan üçü *Nutuk*'un III. cildinde yer almaktadır. Tekkeler bütün imkânlarıyla Millî Mücadele'yi desteklemiş, ilk mecliste birçok şeyh görev almıştır. İlk meclisin başkan vekillerinden Abdülhalim Efendi, Konya Mevlânâ Dergâhı postnişini, Cemâleddin Efendi Hacı Bektâş-ı Velî Dergâhı şeyhidir. Meclis-i Meşâyih reisi Şeyh Saffet Efendi 1923'te kurulan ikinci mecliste Urfa mebusudur. 1924'te Diyanet İşleri Reisliği teşkil edilirken cami ve mescidlerle beraber tekke ve zâviyelerin yönetimi de bu kuruma devredilmiştir. 30 Kasım 1341 (1925) tarih ve 677 sayılı Tekke ve Zâviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklarla Birlikte Unvanların Men ve İlgasına Dair Ka-

nun'la Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisindeki tekkeler kapatılmıştır. 10 Haziran 1949 tarih ve 5438 sayılı kanunla 677 sayılı kanuna muhalefet edenler hakkındaki cezalar arttırılmış, 1 Mart 1950 tarih ve 5566 sayılı kanunla sadece on dokuz türbe ziyarete açılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbrahim Mustafa v.dğr., *el-Mu'cemü'l-vasit*, İstanbul, ts. (el-Mektebetü'l-İslâmiyye), I, 86; Muhammed b. Münevver, *Tevhidin Sırları* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 2003, s. 325-327; Şehâbeddin es-Sühreverdî, *'Avârifü'l-ma'ârif*, Kahire 1358, s. 75-94; İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, XI, 6; Lâmiî, *Nefehât Tercümesi*, s. 86; Bandırılmazade, *Mecmûa-i Tekâyâ*, İstanbul 1307; Muhsin Kiyânî, *Târîh-i Hânkâh der İrân*, Tahran 1349 hş.; Muhammed Adnânî, *Mu'cemü'l-ağlâti'l-luğaviyyeti'l-mu'âşıra*, Beyrut 1989, s. 97; Saim Savaş, *Bir Tekkenin Dinî ve Sosyal Tarihi: Sivas Ali Baba Zâviyesi*, İstanbul 1992; Aşım M. Rızık, *Hânkâvâtü's-şüfiyye fi Mısır*, Kahire 1417/1997, I-II; Mustafa Kara, *Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, İstanbul 1999; a.mlf., *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, İstanbul 2001; a.mlf., "Tekke Eğitimi ve Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, VI/2, İstanbul 2008, s. 107-138; İsmail Kara, *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, İstanbul 2003, s. 345-346; Nurhan Atasoy, *Derviş Çeyizi: Türkiye'de Tarikat Giyim-Kuşam Tarihi*, Ankara 2005, s. 13-238; Ömer Lütfi Barkan, "Kolonizatör Türk Dervişleri", *VD*, II (1942), s. 279-386; Halim Bakı Kunter, "Tarsus'taki Türkistan Zaviyelerinin Vakfiyeleri", *a.e.*, VI (1965), s. 31-50; Ahmet Yaşar Ocak, "Zaviyeler", *a.e.*, XII (1978), s. 247-269; Necdet Tosun, "Tasavvuf Kültüründe Tekke Yemekleri", *Tasavvuf*, sy. 12, Ankara 2004, s. 123-135; S. Farukî - Ahmet Yaşar Ocak, "Zaviye", *İA*, XIII, 468-476; M. Baha Tanman, "Âsitâne", *DİA*, III, 485-487; a.mlf., "Hankah", *a.e.*, XVI, 43-46; a.mlf., "Tekkeler", *DBİst.A*, VII, 236; Süleyman Uludağ, "Hankah", *DİA*, XVI, 42-43; Bilgin Aydın, "Meclis-i Meşâyih", *a.e.*, XXVIII, 247-248; Efsâne Münferid, "Tekye", *Dânişnâme-i Cihân-i İslâm*, Tahran 1382/2003, VIII, 60-68.

MUSTAFA KARA

□ MİMARİ. Aynı tarikata bağlı kişilerin bir araya geldikleri, müşidleriyle beraber barındıkları mimari kuruluşlar bölge, dönem, tarikat ve işlevlerine bağlı olarak çeşitli adlarla anılagelmiş, Osmanlı döneminde tekke adı diğerlerine oranla çok daha yaygın biçimde kullanılmıştır. Tasavvufun henüz tarikatlar şeklinde ortaya çıkmadığı III. (IX.) yüzyıl başlarına kadar zâhidlerle sûfilerin toplu zikir ve sohbet gibi faaliyetlerini daha ziyade evlerde ve namaz vakitleri dışında camilerde yürüttükleri, öte yandan gezgin dervişlerin, yoldaşlarına ait evlerin yanı sıra İslâm dünyasının sınırlarında (Horasan, Mâverâünnehir, Güneydoğu Anadolu, Mağrib) VIII. yüzyıldan itibaren tesis edilmeye başlanan ribâtlarda konakladıkları bilinmektedir. Tunus'un Mü-

nestir (Monastir) ve Süse şehirlerinde 180 (796) ve 206 (821-22) yıllarında kurulan ribâtların zâhidler ve murâbitların denetiminde olması, Horasan ribâtlarının genellikle türbelerle donatılan tekkeler gibi bu bölgede şehid düşen sahâbilerin makamları (türbeleri) etrafında teşekkül etmesi dikkat çekicidir. İran-Türk kültür mirasının egemen olduğu Horasan bölgesinde özellikle seyyah sûfileri barındıran ve hankah denilen kuruluşların ilk örnekleri de bu dönemde ortaya çıkmıştır. Ayrıca sûfilerin bir müşidinin denetiminde itikâfa çekildikleri, inziva nitelikli, halvet veya zâviye adını alan tesisler mevcuttur. Ancak ilk özgün tekkenin İslâm dünyasının neresinde, hangi tarihte ve kimin tarafından kurulduğu tesbit edilememektedir. Molla Câmî'nin *Nefehâtü'l-üns*'ünde, ilk tarikat merkezinin Filistin'in Remle şehrinde 800 yılından önce sûfilere yakınlık duyan bir hıristiyan emiri tarafından kurulduğu nakledilirse de Dimaşk'ta 767 yılı civarında zâhidler için inşa edilen tesislerin varlığı bu rivayeti şüpheli kılmaktadır. Revaklı avlular çevresinde ibadet ve barınma birimlerinin sıralandığı, aynı zamanda gözetleme kulesi işlevini gören birer minareyle donatılan müstahkem Tunus ribâtları dışında bu döneme ait tekkelerin mimari özellikleri bilinmemektedir. Tasavvuf akımlarının tarikatlar şeklinde kurumlaşmaya başladığı III. (IX.) yüzyılın başlarından V. (XI.) yüzyılın ortalarına kadar geçen dönemde tekkelere ilişkin daha somut verilere ulaşılabilmektedir. Meselâ Ebû Saïd-i Ebû'l-Hayr'ın biyografisinden, IV. (X.) yüzyılın son çeyreğiyle V. (XI.) yüzyılın ilk yarısında Horasan'daki hankahların tarikat yapısı şeklinde tasarlanmadığı, bir şeyh ile dervişlerini barındıran evlerden ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde yine Horasan'da ortaya çıkan ev-medreselerle bu ev-hankahların birbirinden ayrılmadığı ve kökü İslâm öncesi kültür katmanlarına kadar giden dört eyvanlı Horasan evi şemasını devam ettirdiği muhakkaktır. Aynı biyografide, Horasan hankahlarında "cemâathâne" veya "semâathâne" denilen (bu terim VI. [XII.] yüzyıldan sonra Anadolu'da "semâhâne"ye dönüşecektir) âyin ve toplantı mekânlarıyla namazların kılındığı musallâ birimlerinin varlığına değinilmektedir. Tarikatların Büyük Selçuklu Devleti'nin desteğiyle yeniden örgütlendiği V. (XI.) yüzyılın ortalarından itibaren o tarihe kadar Türkistan-Horasan kuşağına özgü hankah terimi Selçuklular'la beraber batıya doğru yayılmış, Irak, Suriye, Filistin ve Anadolu'da yeni kurulan tekkelerin çoğu-